

*Aslanov Habil Hüseyn oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Biznes Universiteti,
Ünvan: H.Zərdabi küç.88a, AZ1122, Bakı, Azərbaycan,
E-mail:dosent1966@mail.ru
Eyvazov Zöhrab Səməd oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Bakı Dövlət Universiteti,
Ünvan: akad. Z. Xəlilov küç.23, AZ 1148, Bakı, Azərbaycan,
© Aslanov H.H., Eyvazov Z.S., 2020*

UOT 339.5
JEL L51, L59

İQTİSADI LİBERALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ İQTİSADI FƏALİYYƏTİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN METODOLOJİ ƏSASLARI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - artıq bu dərək edilmiş bir həqiqətdir ki, dünya təsərrüfat sisteminin bütövləşdiyi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qloballaşdığı müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı prosesində qarşıya çıxan problemlərin uğurlu həlli, əhəmiyyətli dərəcədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin məqbul vasitələrlə genişləndirilməsi və inkişafı hesabına ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasından asılıdır. Bu onunla şərtlənir ki, dünya təsərrüfat sisteminə fəal surətdə qoşulmaqla dövlətlər, bir tərəfdən iqtisadiyyatın daha səmərəli strukturunu formalaşdırmaq, müasir texnika və texnologiya əldə etmək, mütərəqqi təsərrüfatçılıq və idarəçilik təcrübəsi qazanmaq və s. bu kimi mühüm problemləri həll etmək, digər tərəfdən isə, özlərinin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduqları üstünlükləri reallaşdırmaq imkanları əldə etmiş olurlar.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiya kortəbii şəkildə baş vermir. Bunun üçün dünya təsərrüfat sisteminə gedən qlobal proseslər, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə malik olduğu üstünlüklər, milli iqtisadiyyatın inkişaf potensialı və konkret şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasətin aparılması lazım gəlir. Bu isə, öz növbəsində, xarici iqtisadi fəaliyyətin beynəlxalq hüquq normalarına və mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanan və dünya təsərrüfat sisteminin, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini və perspektivlərini nəzərə alan mükəmməl və çevik dövlət tənzimlənməsi sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Tədqiqatın metodologiyası- sistemli və kompleks yanaşma, müqayisəli təhlillərdən həmçinin müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə dövlət tənzimlənməsinin səmərəlilik problemləri üzrə metodoloji yanaşmalar və üsullardan ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – tədqiqatda verilmiş materiallardan və əldə olunmuş nəticələrdən Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində milli iqtisadi maraqların təmin olunması problemlərinin həlli üzrə sistemli tədbirlərin, kompleks yanaşmaların hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və praktiki problemləri həmişə iqtisad elminin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri – beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin artdığı, iqtisadi integrasiyanın genişləndiyi və qloballaşdığı bir şəraitdə xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin bütün istiqamətləri üzrə təsirli mexanizmlərin, tövsiyə və təkliflərin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat işində baxılan problemlər istiqamətində əsaslı araşdırmalar aparılmış, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi üzrə mühüm problemlər və onların mahiyyəti açıqlanmışdır. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi üsulları və onların səmərəlilik məsələləri sistemli şəkildə tədqiq olunmuş və iqtisadi inkişaf proseslərində onların strateji əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin maksimum səmərəli təşkili üzrə dövlət tənzimlənməsi mexanizminin vacibliyi bildirilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi liberallaşma, açıq iqtisadiyyat, dövlət tənzimlənməsi, iqtisadi qloballaşma, iqtisadi əməkdaşlıq, milli iqtisadiyyat, dünya təsərrüfatı.

GİRİŞ

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi heç bir sivil ölkədə inkar edilmir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət və iqtisadiyyat bir-birini tamamlayaraq inkişaf edirlər, yəni hər hansı bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlət mühüm rol oynayır. Məhz bu baxımdan iqtisadi nəzəriyyənin qarşısında duran mühüm problemlərdən biri də dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbətlərinin müəyyənəndirilməsi məsələsidir.

Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatının formalaşması onun düzgün inkişaf istiqamətinin seçilməsini zəruri edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin milli iqtisadiyyatı və milli bazarı digər ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlıq və sağlam rəqabət nəticəsində formalaşır və inkişaf edir [2,s.134]. Bu zaman qarşıda duran başlıca məsələ dövlətin iqtisadi siyasətində beynəlxalq iqtisadi integrasiyanın hər hansı formasına üstünlük verməsidir. Ölkələr beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın bu və ya digər formasına üstünlük verməklə beynəlxalq əmək bölgüsündən faydalanırlar.

Təcrübə göstərir ki, ölkələr arasında beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın daha da genişlənilib dərinləşməsi milli iqtisadiyyatların yaxınlaşması və qarşılıqlı uyğunlaşmasına gətirib çıxarır. Bu isə eyni vaxtda bir çox milli iqtisadiyyatların vahid ictimai istehsal prosesində iştirakını mümkün edir və yeni məzmunlu təkrar istehsal prosesi baş verir. Bu, adi əməkdaşlıqdan fərqli olan yeni məzmunlu beynəlxalq iqtisadi integrasiya prosesidir. İntegrasiya isə ayrı-ayrı ölkələrin təsərrüfatlarının birləşməsi prosesidir. Ancaq bu adi birləşmə deyil, beynəlxalq əmək bölgüsü sisteminə qoşulmuş ölkələrin möhkəm əsaslarda qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi nəticəsində meydana gəlmiş birləşmə formasıdır və onu beynəlxalq iqtisadi integrasiya kimi səciyyələndirmək olar. Bu gün beynəlxalq ticarət bütün müasir cəmiyyətlərin iqtisadi inkişafında mərkəzdə duran məsələlərdəndir. Dünyanın iqtisadi sabitliyi hal-hazırda böyük həcmdə xarici ticarət əlaqələrindən asılıdır [2,s.217]. Ölkənin beynəlxalq ticarətdə götürə biləcəyi fayda isə tamamilə onun beynəlxalq rəqabət qabiliyyətindən asılıdır. Bu rəqabət özünü ixracda, idxalda, yeni bazarların əldə edilməsi uğrunda mübarizədə göstərir. Ölkələr müəssisələr kimi rəqabət aparmırlar. Dövlətlər yerli və xarici investorların ölkə üçün əhəmiyyətli sahələrə investisiya yatırması üçün əlverişli mühit yaratmaq uğrunda rəqabət aparırlar. Bundan başqa dövlət xarici bazarların əldə edilməsi üçün yerli investorların ölkə xaricində yerləşən əlverişli sahələrə də investisiya qoymağa həvəsləndirir. Dövlətlər müəssisələrə istehsalın həcmi və keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verən biznes mühitini yaradılması uğrunda da rəqabət aparırlar. Belə demək olar ki, beynəlxalq ticarət iqtisadi artım üçün mühərrik rolu oynayarsa, rəqabət amili isə həmin mühərrikin yanacağı

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 83-93.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 83-93.

rolunu oynayır.

Bununla belə iqtisadi qloballaşmanın doğurduğu neqativ nəticələrin olduğunu da unutmamaq olmaz. Qloballaşma prosesi müxtəlif inkişaf səviyyəli ölkələrdə müxtəlif cür qarşılır. Bu cür münasibət qloballaşmanın üstünlüklərindən hamının eyni dərəcədə istifadə edə bilməməsi ilə bağlıdır. Qloballaşma prosesi ilk növbədə inkişaf etmiş ölkələrdə rəğbətlə qarşılır və inkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində ona çox ehtiyatla yanaşılır.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Dünyanın ən görkəmli iqtisadçı-alimləri və siyasətçiləri bu problemlərin həlli ilə bağlı öz münasibətlərini bildirmiş və müxtəlif fikirləri əsaslandırmağa çalışmışlar. Tarixi təkamül prosesində bu fikirlər iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: fritrederçilik (azad ticarət) və proteksionizm (himayəçilik).

Azad ticarət tərəfdarları (A.Smit, D.Rikardo, C.Mill, J-B. Sey, P. Samuelson və b.) fikirlərini belə əsaslandırırlar ki, maneəsiz həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyət «təbii seçmə» əsasında qarşılıqlı faydalı beynəlxalq əmək bölgüsünə kömək edir, bütün ölkələrin real milli məhsulunu potensial olaraq xeyli artırır və bütün Yer kürəsində həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan yaradır.

Proteksionizm tərəfdarları (F.List, A.Hamilton, C.Keyns və b.) isə öz fikirlərini əənəvi təşəkkül tapmış iqtisadi durumu saxlamaq, yeni yaranan milli sənaye sahələrini qorumaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq, dempinqi neytrallaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini lazımi səviyyədə saxlamaq və s. məqsədlərlə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti ilə əsaslandırırlar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, fritrederçiliyin yuxarıda söylənilən kimi müsbət səciyyə-ləndirilməsi və ideallaşdırılmasına baxmayaraq, bu ideya heç də həmişə gözlənilən ümidləri doğrultmayıb. Təkcə XX əsrdə azad ticarət və proteksionizm ideyalarının hər biri bir neçə dəfə müxtəlif müvəffəqiyyətlə iqtisadi fikirdə üstünlük əldə etmişlər.

Dünya təsərrüfat sistemində yaranmış müasir şərait, xüsusilə, beynəlxalq iqtisadi inteq-rasiyanın yüksələn xətlə sürətli inkişafı, ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi asılıqlarının güclənməsi, transmilli korporasiyaların dünya iqtisadiyyatında rolunun artması, dünya bazarında rəqabətin güclənməsi və s. müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrin xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə münasibətdə irəli sürdüyü bu və ya digər mülahizələrə diqqətlə və yaradıcı yanaşmanı tələb edir. Belə ki, müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində baş verən köklü keyfiyyət dəyişiklik-ləri nəticəsində beynəlxalq ticarət-iqtisadi əlaqələr mürəkkəb və dinamik bir sistemə çevrilmiş və bu sistemin ayrılıqda hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın inkişafına təsiri də xeyli güclən-mişdir. Müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşması və onun dinamik tarazlı inkişafının təmin olunması məqsədyönlü xarici iqtisadi siyasət aparılmasını, başqa sözlə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsini nəzərdə tutur [1, s.218].

Bu, zəif inkişaf etmiş və milli iqtisadiyyatını yenidən formalaşdıran keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müasir şəraitdə inkişaf etməkdə olan zəif, gənc ölkələrin sənayesi onların geridə qalmış əyalət «status»unun saxlanılmasına xidmət edən xarici rəqabətin hücumlarından, o cümlədən, dempinq siyasətindən qorunmağa sadəcə olaraq məcburdurlar. Ən azı ona görə ki, hər hansı bir məhsulun istehsalında rəqabət üstünlü-yünə nail olmaq üçün, həmin istehsalın yaranması və inkişafı üçün müəyyən vaxt lazımdır ki, bunu da azad ticarət mövcud olduğu halda müasir rəqabət şəraitində əldə etmək mümkün deyildir. Azad ticarət tərəfdarlarının məhz proteksionist siyasətin köməyi ilə formalaşma dövrünü keçirərək inkişaf etmiş və dünya bazarında rəqabət üstünlüyü qazanmış sənaye istehsalını artırıq yaratmış ölkələr olması da bu fikrin doğrulduğunu təsdiqləyir.

Həm də yaddan çıxarmaq olmaz ki, yuxarıda göstərilən alimlərin əsərlərində xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji məsələlərinin hərtərəfli tədqiq olunmasına və iqtisad elminə və təcrübəyə böyük töhfə olan nəticələr əldə edilməsinə baxmayaraq, bu tədqiqatçılar təbii təkamül nəticəsində formalaşan iqtisadi sistemlərin tədqiqinə əsaslanmışlar. Odur ki, inzibati-amirliyə əsaslanan, qapalı iqtisadi sistemdən bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq iqtisadi sistemə keçid iqtisad elmi qarşısında yeni məsələlər qoymaqla yanaşı, bir çox məsələlərin, o cümlədən, müasir dövrdə bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq milli iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və əməli məsələlərinin yenidən işlənilməsinə tələb edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, xarici iqtisadi siyasətin islahatının müxtəlif tipləri iqtisadiyyatın «açıqlığının» fərqli səviyyələrinə gətirib çıxarır. Bəzi islahatlar liberallaşmaya, bəziləri isə ixracatçı və idxalçılar üçün eyni (neytral) şəraitin yaradılmasına yönəldilir.

Bəzi hallarda ölkənin ticarət sisteminin neytrallığının gücləndirilməsinə yönəldilmiş islahatlar proqramı da liberallaşdırma kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin stimulların neytrallığı meyarı ticarət islahatlarının adekvat qiymətləndirilməsi üçün kifayət etmir. Belə ki, birincisi, neytrallığa təkcə liberal ticarət rejimi çərçivəsində deyil, həm də tənzimləmə dərəcəsi yüksək olan rejim çərçivəsində də nail olmaq mümkündür. Bu zaman həm daxili, həm də xarici bazarlarda ticarətə münasibətdə güclü stimullardan istifadə edilir, lakin onların səviyyəsi bərabər olur. İkincisi, neytrallıq prinsipi «şəffaflığı» zəif olan müxtəlif qeyri-tarif tədbirlərdən imtina edilməsinə nəzərdə tutmur. «Xarici ticarətin liberallaşdırılması» isə geniş anlayışdır və xarici ticarətə məhdudiyyətlərin azaldılması, bürokratik aparatın və siyasi xadimlərin subyektiv qərarlarının əvəzinə iqtisadi mexanizmdən istifadə edilməsinə nəzərdə tutur. Başqa sözlə desək, nəinki qərarların qəbulu səlahiyyəti sərbəst təsərrüfat vahidlərinə ötürülür, eyni zamanda onların fəaliyyət göstərdikləri iqtisadi mühit dövlət tərəfindən bir-başa tənzimlənməyə daha az dərəcədə məruz qalır [4,s.76].

Zənnimizcə, ölkənin ticarət rejimi qiymətləndirilərkən onun açıqlığı, şəffaflığı və neytrallığı baxımından fərqləndirilməsi zəruridir.

Ənənəvi olaraq, iqtisadiyyatın açıqlığı ixrac və idxalın həcmnin ÜDM-a nisbəti ilə ölçülür. Bu isə məsələyə bəsit yanaşmaya, böyük və kiçik ölkələr arasında fərq qoyulmamasına, gətirib çıxarır. Ən vacib məqam isə bundan ibarətdir ki, baxılan halda xarici iqtisadi siyasətlə birbaşa əlaqə də aşkara çıxarılmır. Çünki, təkcə, xarici ticarət kvotasının kəmiyyətinə əsaslanıb iqtisadiyyatın əsl mənada başa düşülən açıqlığı haqqında qəti fikir söyləmək doğru olmaz.

İnstitusional açıqlıq konsepsiyasına istinad edən alternativ yanaşma aparılan iqtisadi siyasəti daha dərindən xarakterizə edir və bu səbəbdən öz konstruktivliyi ilə fərqlənir. Bu cür yanaşma tərzinə görə əgər milli təsərrüfat subyektləri xarici bazarlara çıxarkən, eyni zamanda xarici təsərrüfat subyektləri milli bazara daxil olarkən az sayda məhdudiyyətlərlə üzləşirlərsə, ölkə iqtisadiyyatı daha açıq hesab edib bilər.

Ticarət sistemi dövlət tərəfindən gözlənilmədən həyata keçirilən tədbirlərlə deyil, sabit, müxtəlif şəkildə şərh edilməsi mümkün olmayan, dünya təcrübəsində geniş yayılmış qaydalar vasitəsilə tənzimləndikdə şəffaf hesab edilir [6,s.175]. Şəffaflıq dərəcəsini kəmiyyətlə ifadə etmək kifayət qədər çətindir, lakin bununla belə, tarif məhdudiyyətlərinin mövcud ticarət məhdudiyyətlərinə (kvotalar, valyuta nəzarəti, lisenziyalaşdırma və s.) nisbəti ticarət rejiminin şəffaflıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Proteksionist tədbirlərin strukturu resursların optimal bölgüsü, uyğun olaraq da ölkənin maddi rifahının artımı baxımından çox vacibdir. Belə ki, milli istehsalçılar daxili, yaxud xarici bazarda fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək seçimi qarşısında durduğundan ixracatçılara yardımın

səviyyəsi ilə müqayisədə daxili bazarın müdafiəsi səviyyəsi, resursların idxalı əvəz edən və ixracı önümlü sahələr arasındakı bölgüsü proporsiyalarını müəyyən edir. İxracın stimullaşdırılmasına istiqamətlənmiş müdafiə tədbirlərinin - həcmnin idxalı əvəz edən istehsalların stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həcminə nisbəti ticarət rejiminin neytrallıq dərəcəsini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici ticarətin liberallaşdırılması dedikdə, qeyri-tarif ticarət məhdudiyyətlərinin, o cümlədən idxal məqsədləri üçün valyuta alınmasına olan məhdudiyyətlərin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınması, tarif məhdudiyyətlərinin səviyyəsinin endirilməsi və sayının azaldılması, ixrac subsidiyaların ləğv edilməsi, habelə müəssisələrin xarici iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində qərarlar qəbul etmə prosesinə dövlətin təsirinin zəiflədilməsi üzrə tədbirlər kompleksi başa düşülə bilər. Lakin bununla belə liberallaşdırma siyasəti heç də ciddi dövlət nəzarətindən azad ticarətə kəskin keçid kimi də başa düşülməməlidir. Bir sıra ölkələrdə iqtisadi vəziyyətin təhlilindən göründüyü kimi, xarici ticarətin inkişafı üzrə dərindən işlənmiş dövlət siyasəti iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərir. Xarici ticarət sahəsindəki islahatların uğuru, ilk növbədə, makroiqtisadi sabitləşdirmə siyasətinin həyata keçirilməsi və möhkəm institusional-hüquqi bazarın qurulması ilə müəyyən olunur. Göstərilən tədbirlərin həyata keçirilməməsi, habelə istehsal amillərinin çevikliyinə artırılmasına yönəldilmiş proqramların işlənməməsi resursların xarici ticarət siyasətinin islahatı ilə əlaqədar meydana çıxan yenidən bölgüsü prosesinin intensivliyini azaldır. Baxılan sahədəki islahatlara müsbət təsir göstərən və təmin olunması üçün dövlətin yaxından iştirakı tələb olunan digər amillərə isə sahibkarlığın inkişafını, müvafiq infrastrukturun (rabitə və nəqliyyat vasitələri, banklar və s.), habelə bazarlar haqqında məlumatın yayılması və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin qurulması üzrə xidmətlər göstərən dövlət və özəl strukturlarının yaradılmasını aid etmək olar.

Prinsip etibarı ilə xarici ticarətin liberallaşdırılması sahəsində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektləri arasında, obrazlı şəkildə desək, “təbii seçmə” apararaq nəticədə milli iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılmasına, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, səmərəliliyinin yüksəldilməsinə təkan vermiş olur. Başqa sözlə desək, xarici ticarətin liberallaşdırılması özlüyündə məqsəd kimi deyil, yalnız dövlətin strateji iqtisadi maraqlarının təmin edilməsinin təsirli vasitələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir [5, s.142]. Məsələn, bu cür baxış ümumi iqtisadi islahatlarla xarici ticarət siyasəti sahəsindəki islahatlar arasındakı nisbəti düzgün təyin etməyə imkan vermiş olur.

Ümumiyyətlə götürüldükdə, daxili bazarda aparılan islahatlarla xarici iqtisadi əməkdaşlıq sferasında həyata keçirilən islahatlara qarşılıqlı asılılıq və qarşılıqlı təsir kontekstində baxılmalı, onların zaman və sıralama aspektlərində bir-biri ilə münasibətlərinə hər bir konkret haldan asılı olaraq müxtəlif cür yanaşılmalıdır. Belə ki, bu iki islahatdan hər hansı birinin digərinə nisbətən üstün templərlə həyata keçirilməsi müəyyən uyğunsuzluqlar yaradır. Məsələn, xarici ticarətin liberallaşdırılmasına qədər ölkə təsərrüfatında bazar qüvvələrinin canlandırılmasına yönəldilən tədbirlər həyata keçirildikdə istehsalın inkişafına yönəldilən yeni investisiyaların əsas etibarını proteksionist tədbirlərlə müdafiə olunmuş sahələrə axması təhlükəsi meydana çıxa bilər ki, bu da sonradan həmin sahələrə münasibətdə xarici ticarətin liberallaşdırılması üzrə müvafiq addımların atılmasını çətinləşdirmiş olar. İslahatların həyata keçirilməsinin bu taktikasının seçilməsi istehsalın miqyasını artırmaqla, qənaət əldə edilməsi

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 83-93.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 83-93.

mümkün olan sahələrdə daha iri iqtisadi məsrəflərə gətirib çıxara bilər. Belə ki, sərt xarici ticarət rejimi şəraitində bu növ istehsalların tələb olunan optimal həcmə qurulması üçün kifayət qədər təsirli stimullar mövcud olmadığından son nəticədə sərf edilmiş iri həcmli investisiyaların səmərəliliyinə nail olunması çətinləşir. Bundan əlavə, bu zaman inkişaf etdirilən, yaxud yeni qurulan infrastruktur obyektlərinin (avtomobil və dəmir yolları, limanlar, elektrik və istilik təchizatı sistemləri, telekommunikasiyalar) xarici ticarətin liberallaşdırılması zamanı formalaşacaq tələbin və istehsalın xarakterinə tam şəkildə uyğunluğunu təmin etmək mümkün olmur. Bu isə investisiya resurslarının əlavə itkisinə gətirib çıxarır.

Məlum olduğu kimi, xarici iqtisadi sferanın liberallaşdırılması nəticəsində istehsalın formalaşacaq strukturunun proqnozlaşdırılması kifayət qədər mürəkkəb və çətin bir prosesdir. İslahatlar dövrünü yaşamış ölkələrin təcrübəsindən göründüyü kimi qeyd edilən siyasətin yeridilməsi nəticəsində bir sıra hallarda ölkədə əvvəllər tamamilə mövcud olmayan, yaxud zəif fəaliyyət göstərən yeni iri istehsallar meydana çıxmağa başlamışlar.

Həmin bu səbəblər ümumi iqtisadi islahatların xarici ticarət siyasəti üzrə islahatlarla müqayisədə daha üstün sürətlə həyata keçirilməsini mürəkkəbləşdirir. Digər tərəfdən isə ümumi iqtisadi islahatlarla müqayisədə xarici ticarətin üstün sürətlə liberallaşdırılması özü də bir sıra mənfi cəhətlərə malikdir. Belə ki, islahatlar bu yönündə həyata keçirildikdə milli istehsalçıların formalaşmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə uyğunlaşması daha kəskin rəqabət mübarizəsi şəraitində baş verir. Ölkə iqtisadiyyatı çərçivəsində bazar mexanizminin zəruri elementləri müvafiq bazar infrastrukturunu təşəkkül tapmaqda olan yeni iqtisadi münasibətlərə adekvat dövlət tənzimlənməsi sistemi formalaşmadan, istehsal və ticarət infrastrukturunu təkmilləşdirilmədən, milli istehsalçıları rəqabət mühitinə alışdırmadan, əsasən köhnə istehsal aparatı ilə sürətlə açıq xarici ticarət rejiminə keçid mövcud yerli istehsalın mövqelərinin itirilməsinə və tənəzzülünə gətirib çıxara bilər. Qısaca şərh etməyə çalışdığımız bu səbəblər üzündən xarici ticarət sahəsindəki islahatların bir qayda olaraq ümumi iqtisadi islahatlarla paralel şəkildə, üzvi vəhdətdə həyata keçirilməsi daha məqsədmüvafiq hesab edilir.

Y E K U N

Məlum olduğu kimi transformasiya dövrünü yaşayan ölkələrdə islahatların məzmununu inzibati amirlik iqtisadiyyatından azad iqtisadi münasibətlərə keçid təşkil edir. İnzibati amirlik iqtisadiyyatının əsas əlamətlərini onun planlı və "qapalı" olması, azad iqtisadiyyatın səciyyəvi cəhətlərini isə onun bazar mexanizminə istinad etməsi və "açıq" olması təşkil edir. Təcrübədən göründüyü kimi bu növ islahatların aparılması zamanı üç mümkün variant nəzərdən keçirib bilər:

- xarici sektorun üstün sürətlə liberallaşdırılması nəticəsində - formalaşan planlı "açıq" iqtisadiyyat modeli;
- daxili iqtisadi islahatların üstün sürətlə həyata keçirilməsi nəticəsində formalaşan - bazar münasibətlərinə əsaslanan "qapalı" iqtisadiyyat modeli;
- planlı və "qapalı" iqtisadiyyatdan total liberallaşdırma tədbirləri nəticəsində hər cəhətdən azad və "açıq" iqtisadiyyata keçidə əsaslanan iqtisadi modeli.

İndiyə kimi transformasiyanın mümkün bu üç variantından ikisindən artıq istifadə edilmişdir.

Xarici ticarətin liberallaşdırılması üzrə tədqiqatlardan göründüyü kimi ümumi iqtisadi islahatların həyata keçirilməsindən əvvəl ticarətin liberallaşdırılması, başqa cür desək, xarici iqtisadi sferadakı islahatların daxili islahatlarla müqayisədə daha sürətlə həyata keçirilməsi səmərəli tələbin formalaşmasına təkan verməklə yanaşı, xarici iqtisadi əməkdaşlığın zəruri infrastrukturunun qurulması və xidmətlərin inkişafı üzrə işləri də sürətləndirə bilər və bu tədbirlərin nəticəsi olaraq iqtisadiyyatda hiss edilən müsbət impuls bütünlükdə siyasi qüvvələrin hərtərəfli iqtisadi islahatlara yardım mövqeyindən çıxış etməsini təmin edə bilər [7,s.94]. Lakin nəzərdən qaçırılmamalıdır ki, hadisələrin bu cür təkamülü daha çox idxalı əvəzetmə rejimində fəaliyyət göstərən, antiixrac meyilli təsərrüfatlarda aparılan islahatların tələblərinə cavab verir.

Bunun əksinə olaraq, ümumi iqtisadi islahatların prioritetliyinin qəbul edilməsi, daxili bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, nəticə etibarilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına imkan verməklə yerli istehsalın dövlət himayəsinə o qədər arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması üçün əlverişli şərait təmin edə bilər. Bu isə daha çox ixrac yönümlü təsərrüfata malik olan ölkələrdə aparılan islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə imkan verə bilər.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə, ilk növbədə, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin üstünlüyü təmin olunmaqla tədiyyə balansının möhkəmləndirilməsi məqsədilə ixracın stimullaşdırılması üzrə tədbirlər görülməlidir. Sonra isə səmərəli ixrac üçün ümumi yardımı saxlamaqla ixrac yönümlü istehsalın daha perspektivli sahələrini müəyyən etmək və bu istiqamətdə ixtisaslaşan sahələrdə stimullaşdırma sistemini formalaşdırmaq, tədiyyə balansının yaxşılaşdığı halda isə daxili bazarın müdafiəsi tədbirlərini yumşaltmaq lazımdır. Bundan sonra isə ixrac yönümlü istehsal kompleksinin yaradılması və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər genişləndirilməli və xarici iqtisadi fəaliyyətin milli tənzimlənmə sistemi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş prinsiplərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı "Nasir" nəşriyyatı 2002 s.447
2. Əliyev A., Şəkəreliyev A. Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti. Bakı Az.DİU 2002 s.420
3. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı.Az.DİU.2003 s520
4. Əhmədov M., Hüseyn A. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları (metodik vəsait). Bakı 2011.s126
5. Kuşli V.İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi. Dərslik. Moskva 2008 s.487
6. Məhərrəmov A. Aslanov H. Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Bakı "Zərdabi LTD" Bakı 2008. s.399
7. Ахмедов А.К. Теоретические и методологические проблемы внешнеэкономических связей. Баку, 1999.237с.

Асланов Габиль Гусейн оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Университет Бизнеса,
Адрес: ул. Г.Зардаби 88а, AZ 1122, Баку, Азербайджан,
E-mail: dosent1966@mail.ru,
Айвазов Зохраб Самад оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Бакинский Государственный Университет,
Адрес: ул. Акад. З. Халилова 23, AZ1148, Баку, Азербайджан,
© Асланов Г.Г., Айвазов З.С., 2020

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ

Р Е З Ю М Е

Целью исследования - является общеизвестный факт, что в современную эпоху глобализации мировой экономики и глобализации международных экономических отношений успешное решение проблем, возникающих в процессе становления и развития национальной экономики, в значительной степени является средством международного экономического развития и зависит от эффективной интеграции в данную систему. Это связано с тем, что государства активно участвуют в мировой экономической системе, с одной стороны, в формировании более эффективной структуры экономики, в приобретении современных технологий и технологий, в приобретении опыта в передовом сельском хозяйстве и управлении и, с другой стороны, они имеют возможность реализовать преимущества, которые они имеют в международном разделении труда. Опыт развитых стран показывает, что эффективная интеграция в мировую экономическую систему не происходит стихийно. Для этого необходимо проводить целенаправленную внешнеэкономическую политику с учетом глобальных процессов в мировой экономической системе, преимуществ страны в международном разделении труда, потенциала развития национальной экономики и специфики конкретных условий. Это,

Audit 1 (2020), Cild 27, səh. 83-93.
Audit 1 (2020), Vol. 27, pp. 83-93.

в свою очередь, предполагает создание совершенной и гибкой системы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности, основанной на нормах международного права и передовом мировом опыте, с учетом особенностей и перспектив мировой экономической системы, международных экономических отношений и национальной экономики.

Методология исследования - представляет собой системный и комплексный подход, сравнительный анализ, а также методологические подходы и подходы к проблемам эффективности государственного регулирования международных экономических отношений в современную эпоху.

Практическая значимость исследования - представленные в исследовании материалы и полученные результаты могут быть использованы при разработке системных мероприятий, комплексных подходов к решению проблем национальных экономических интересов во внешнеэкономических связях Азербайджана. Исследования показывают, что теоретические, методологические и практические проблемы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности всегда были в центре внимания экономической науки.

Результатами исследования- являются разработка эффективных механизмов, рекомендаций и предложений по всем аспектам регулирования внешнеэкономических связей в условиях расширения международных экономических отношений, расширения экономической интеграции и глобализации.

Оригинальность и научная новизна исследования - выявлены основные проблемы регулирования международных экономических отношений, сущность которых исследована в области проблем исследования, систематически исследованы и обоснованы методы регулирования международных экономических отношений и их эффективность. Была подчеркнута важность механизма государственного регулирования для максимально эффективной организации отношений.

Ключевые слова: экономическая либерализация, открытая экономика, государственное регулирование, экономическая глобализация, экономическое сотрудничество, национальная экономика, мировая экономика.

Habil Huseyn Aslanov,
Ph.D. (Econ.), associate professor,
Baku Business University,
Adress: 88a, H.Zardabi Str., AZ 1122, Baku, Azerbaijan,
E-mail: dosent1966@mail.ru,
Zohrab Samad Ayvazov,
Ph.D. (Econ.), associate professor,
Baku State University,
Adress: 23, Z.Khalilov Str., AZ1148, Baku, Azerbaijan,
© H.H. Aslanov, Z.S. Ayvazov, 2020

**METHODOLOGICAL BASES OF STATE REGULATION OF FOREIGN
ECONOMIC ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC
LIBERALIZATION**

A B S T R A C T

The purpose of the study - is a well-known fact that in the modern era of globalization of the world economy and globalization of international economic relations, successful solutions to the problems that arise in the process of formation and development of the national economy, to a large extent, are the means of international economic development which depends on the efficient integration of the system. This is due to the fact that states actively participate in the world economic system, on the one hand, to form a more efficient structure of the economy, to acquire modern technology and technology, to gain experience in advanced farming and management and, on the other hand, they have the opportunity to realize the advantages that they have in the international division of labor.

The experience of developed countries shows that effective integration into the world economic system does not occur spontaneously. For this purpose it is necessary to pursue a purposeful foreign economic policy, taking into account the global processes in the world economic system, the advantages of the country in the international division of labor, the development potential of the national economy and the specifics of specific conditions. This,

in turn, involves the creation of a perfect and flexible system of state regulation of foreign economic activity, based on international law norms and progressive world experience, taking into account the peculiarities and prospects of the world economic system, international economic relations and national economy.

The methodology of the research- is a systematic and comprehensive approach, comparative analysis, as well as methodological approaches and approaches to the problems of the effectiveness of state regulation in international economic relations in the modern era.

The practical importance of the research - the materials presented in the study and the results obtained can be used in the development of systematic measures, complex approaches to the solution of problems of national economic interests in Azerbaijan's foreign economic relations. Studies show that theoretical, methodological and practical problems of state regulation of foreign economic activity have always been in the focus of economic science.

The results of the research - are the development of effective mechanisms, recommendations and proposals on all aspects of the regulation of foreign economic relations in the context of increasing international economic relations, expanding economic integration and globalization.

The originality and scientific novelty of the research - the major problems in the regulation of international economic relations and the essence of which have been researched in the area of research problems have been revealed. The methods of regulating international economic relations and their effectiveness are systematically researched and economically based. The importance of the mechanism of state regulation for maximum effective organization of relations was emphasized.

Keywords: economic liberalization, open economy, state regulation, economic globalization, economic cooperation, national economy, world economy.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
11.12.2019
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
23.12.2019
Çapa qəbul olunmuşdur: 16.01.2020

Дата поступления статьи в редакцию: 11.12.2019
Отправлено на повторную обработку: 23.12.2019
Принято к печати: 16.01.2020

The date of the admission of the article to the editorial office: 11.12.2019
Send for reprocessing: 23.12.2019
Accepted for publication: 16.01.2020